

Принудителен труд и контрол на раждаемостта във възможно най-лошата концепция? Перспективи за политическа репресия над ромите в България

Георги Жечев, Сесил Каню

[Université buissonnière](#)

На 6 януари 2019 г. Красимир Каракачанов, заместник министър-председател, отговарящ за вътрешния ред, и министър на отбраната в третото правителство на Бойко Борисов, представи в социалните мрежи [текст](#), озаглавен *Концепция за промени в политиката на интеграция на циганския (ромския) етнос в Република България и мерките за реализацията им* и целящ приемането на един или повече закони, за които той твърди, че ще решат веднъж завинаги „ромския въпрос“ в България.

От самото начало е отказана употребата на официално възприетата дума „ром“, защото авторът системно назовава хората, визирани в *Концепцията*, „цигани“ – термин, оспорван заради негативните му конотации, като единствено благоволява да постави термина „ром“ в скоби, за да избегне санкции. Текстът е наситен с цяла поредица от речеви похвати в същия дух, предназначени да дадат описание на практики и факти с цел да се предприемат действия срещу част от визираните български граждани. Така ромите, предмет на етническа и расистка политика, противоречаща на републиканския принцип на равноправие, са конкретно назовани и визирани в политически проект, който досега не е оспорен от нито един член на правителството (коалиция на ГЕРБ и крайнодясното обединение Патриотичен фронт), но продължава да бъде в центъра на медийното внимание. Последниците от това охулване и криминализиране на ромите са ясни – целта е да бъдат подчинени, за да бъдат принудени да полагат безплатен труд.

Противно на множество вече анализирани текстове (Canut, Jetchev, Stefanova Nikolova 2016), тази концепция бележи поврат в българския политически пейзаж: за първи път ставаме свидетели на преход от обикновена омраза (изписвана по стените или обговаряна в социалните мрежи) към воля за

политическо осъществяване на дискриминацията над ромите. За първи път програма за репресии диктува мерки за изпълнение на най-високо равнище в държавата: ромите или да бъдат преобразени, за да престанат да бъдат роми, или да бъдат премахнати. Понеже всички възможни мерки вече са били изпробвани, понеже нито една не е дала резултат, този текст се представя като последен шанс, като твърдо намерение за „цивилизоване“ на „асоциалните“ роми, които милионите левове външна помощ не са успели да „превъзпитат“.

С какви речеве и изказни похвати е изразена тази наказателна политика в текст от около 48 000 знака, публикуван във Фейсбук? Какво ни говори той за еволюцията на българската политика по отношение на малцинство, редовно охулвано от държавата? Нашият анализ ще се опита да даде отговор на тези въпроси, за да покаже, че в българската политика е настъпил нов етап, откакто крайната десница стана част от правителството.

1. Когато наблизат избори, отново се появяват изкупителни жертви ...

Преди да пристъпим към анализ на самия текст, визиращ конкретно „ромския етнос“, си заслужава да поставим в контекст режисурата и разпространението на документа, назован *Концепция* (понякога преименуван в медиите на *Концепция срещу циганизацията*), който, както обикновено, се появява точно преди избори. За да се избегне възможността населението да се замисля за социалните въпроси, като например за вездесъщата корупция на управляващите в страната, се налага същите да използват стратегически отвлечане на вниманието, а именно като приписват вината за всички национални тегоби на ромите. Така при всички избори ромите се превръщат в любима тема на политиците, които инструментализират и най-малката новина от криминалната хроника.

Това е, което се случи и тази година при инцидент на 6 януари 2019 г. в село Войводиново в покрайнините на Пловдив. Български войник (стрелец командос) е нападнат и бит от двама роми, срещнати на пътя, след като ги обвинил, че му пречат да мине с колата си. Каракачанов отива на мястото на

събитието още на другия ден в качеството си на министър на отбраната и прави агресивни изявления по отношение на ромите („Циганите в България станаха изключително нагли!“) в пряко излъчван и предаван от всички телевизии репортаж. Тогава той заявява, че положението е станало нетърпимо и че възнамерява да внесе план за действие в Министерския съвет. В същия репортаж той говори от името на „българското общество“, твърдейки, че търпимостта на българското общество се изчерпва , щом дори полицейски служители стават жертви на „развилнелите се цигани“.

Няколко дни по-късно той публикува текста на Концепцията в [своя профил във Фейсбук](#), преди да го сложи и на [интернет страницата](#) на партията си в рубриката „Циганският въпрос“, след което обхожда всички телевизионни студия, за да обяснява текста и да му прави реклама. В тази медийна кампания той е подпомаган от избрани представители на партията си като [депутата Александър Сиди](#).

Тази нова наказателна акция спрямо ромите бележи нов етап в процеса на затягане на дискриминацията по отношение на малцинство, за което за първи път се предвиждат специални мерки от представител на правителството. Ако прегледаме всички предишни обвинения към ромите в предходни публични изказвания, виждаме, че предвижданите мерки в техен отговор се вписват в неолиберален модел, визиращ основно най-бедните и целящ употреба на работната им сила при максимален контрол.

2. Състезание на ултранационалистите, влезли в правителството

Текстовете, целящи контрол над ромите в България (под претекст за интеграцията им – ще се върнем по-долу на този въпрос), са все по-прецизни и конкретни.

Пресконференция на Красимир Каракачанов в Министерския съвет

След 1989 г. множество планове за действие и програми са били изрично насочени към ромското население. [Първият текст](#) датира от 22 април 1999 г., но е замислен и разработен още през 1997 г. Предвидена е институция¹ към правителството, която да се занимава с етническите въпроси. Тя обаче е остро [критикувана](#) и вероятно не разполага нито с видимост, нито с правомощия.

Така, макар и винаги да са съществували, тези проекти и закони стават все по-язвителни след появата на ултранационалистите в общественото пространство в края на 1990-те, а след това и с влизането им във властта през 2005 г. Ако общата тенденция е българите, произлизащи от образованите слоеве, да подценяват влиянието им, прецизното изследване на тези текстове показва до каква степен формите (дискурсивни, изказни и лексикални) са все по-изпипани. Изглаждането им с всяка изминала година и стратегиите, на които се подчиняват, ни задължават да ги вземаме насериозно предвид лекотата, с която още утре биха могли да бъдат приведени в действие.

Конкретно, ако се върнем на текста, който ни занимава, в каква политическа рамка се появява този документ? Какви са взаимоотношенията на Красимир

¹ НССЕДВ бе създаден в края на 1997 г. (с Постановление на Министерски съвет 449/4.12.1997) под името „Национален съвет по етническите и демографските въпроси към МС“ (НСЕДВ). В края на 2004 г. (чрез ново постановление 333/10.12.2004) Съветът бе преименуван на Национален съвет за сътрудничество по етническите и демографските въпроси (НССЕДВ), като бе създадена и административна структура, обслужваща дейността му – Дирекция „Етнически и демографски въпроси“ (ДЕДВ).

Каракачанов и Валери Симеонов, двамата лидери ултранационалисти, във връзка с политиката за ромите?

Красимир Каракачанов става заместник министър-председател на 4 май 2017 г. в третото правителството на Бойко Борисов, защото неговата партия ВМРО-БНД успява да направи коалиция с две други ултранационалистически партии, за да влезе в парламента, а партията на Борисов, която е спечелила изборите, има нужда от партньор, за да получи парламентарно мнозинство. Така се ражда коалицията, наречена „патриотична“ или „малката коалиция“ в рамките на „голямата коалиция“ с ГЕРБ. Става въпрос за силово влизане в правителството с двама заместник министър-председатели, Каракачанов и Симеонов, председател на партията НФСБ, като Валери Симеонов и Волен Сидеров са двамата учредители на партия Атака още през 2005 г.

Като министър без портфейл Валери Симеонов все пак отговаря за социалното министерство и наред с други ресори, за правителствената политика по етническите и демографските въпроси. Така той председателства Националния съвет по етническите въпроси, в който малцинствата в България са представени чрез различни неправителствени организации. Той обаче е принуден да подаде оставка на 16 ноември 2018 г. след 26-дневни протести срещу него заради лошото му управление на аферата с майките на деца с увреждания, при която той неколккратно обижда протестиращите майки и накрая ги обвинява, че излизат на улицата с „наужким“ болните си деца.

Във всеки случай Каракачанов и Симеонов започват да се конкурират кой ще бъде най-радикален в национализма си и най-твърд в политиката си против ромите. В програмата на партията му за парламентарните избори през 2013 г. Симеонов е включил главата „Отношение към етносите“ (глава VII), в която проповядва нулева толерантност към етническите малцинства в случаите, когато техни представители „отказват“ да се интегрират. В много случаи антиромската му реторика (например през декември 2014 г., когато той е председател на парламентарната група на коалиция Патриотичен фронт, ВМРО-НФСБ) включва нападки към ромските жени, които той оприличава на „улични кучки“ (по този въпрос виж книгата ни Каню, Жечев, Стефанова,

Николова, 2016 г.). Съвсем наскоро той беше [оправдан](#) от Върховния съд по този казус.

3. Варианти на една и съща рамка?

Ако сравним текста, който ни занимава днес, с [предизборната програма на НФСБ](#) и Валери Симеонов от 2013 г., можем да открием много общи точки като обвиненията за кражби, лошо поведение („лоши навици“), измами или „отказ от елементарни задължения“ като плащането на имотен данък, на социални услуги и т.н. Въпреки това в изказванията изпъкват все повече три аргумента: демографската „подмяна“ на българското население с роми, концентрацията на ромите в гета, и „лошите традиции“ на ромите.

Първият общ елемент (впрочем представен навсякъде в Европа) цели да денационализира части от населението на съответните страни, чиито представители са родени на съответната територия понякога от поколения наред (например арабите от Магреб във Франция), но чиито деди са дошли от други държави. В част III от програмата на Националния фронт за спасение на България вече присъства тази ултранационалистическа идеология на бели хора, която цели да спре раждаемостта на българските роми, за да се избегне предполагаем демографски кръвоизлив, защото другите българи не раждали вече деца или бягали в чужбина. Според НФСБ е „необходимо и наложително да се разработи демографска програма. Нейна основна задача е да спаси българската нация от загиване.“ Както и в този предходен текст, *Концепцията* на Каракачанов говори за България като за държава, от която ромите трябва да бъдат изключени. За тази цел той се връща към предполагаем минал период, в който раждаемостта е била насърчавана и от което ромите се били възползвали: „Например след приемането на указа за насърчаване на раждаемостта от 1968 г. много циганки прекарват почти изцяло работното си време в отпуски по майчинство или в гледане на болни деца. Вследствие на това броят на хората от този етнос се увеличава значително.“ (69-73)

Не само че жените роми не са чакали този указ, за да раждат толкова деца, колкото искат, но позоваването на загубата на работно време, свързана с

майчинството, е свидетелство за антифеминистката позиция на автора, който явно не се колебае да обвинява майчинството като недостиг, който трябва да бъде компенсиран.

Вторият общ елемент се отнася до традициите и обичаите на ромите, смятани за вредни и затрудняващи „развитието на страната“. Според НФСБ „етносите не могат да формират свои закони и правила на поведение, включително в семействата си, противоречащи на традиционните за България национални, исторически и нравствени ценности, носител на които е коренното българско население“.

Същата неяснота присъства и в *Концепцията*:

Циганите (роми) следват ориенталски, неевропейски цивилизационен модел, който се характеризира със силен консерватизъм, традиции и обичаи, датиращи от векове. (63-66)

Разделението „ориенталци“ срещу „автохтони“ е маркирано без никакъв конкретен пример. Използвани са всички средства, за да се отнеме от ромите българското им гражданство и да бъдат препратени към една друга далечна неевропейска принадлежност. Всичко е направено, за да излезе на преден план тяхната предполагаемо неизкоренима „другост“, като в същото време е невъзможно да бъдат разделени от обществото. Тук целта е да се характеризират ромите чрез уж специфичните им културни практики, непонятни за българската нация, докато в същото време изследвания показват голямо взаимопроникване на тези практики и липса на специфичност, която да попречи на общото право (което ще разгледаме по-надолу). Напротив, забелязват се националистически заявления (и културни обичаи като [лазаруване и сурвакане](#)), често по-силно изразени при ромите, отколкото при етническите българи.

Последният важен въпрос засяга структурата на „гетото“ или големите квартали, където са изтласкани много от по-бедните роми, понякога изцяло оградени от стени² и превърнали се в истинска мания за политиците. Още през 2013 г. „НФСБ предвижда като начало премахването на всички незаконни

² Canut, Cécile. 2018. “Walled by fears. Toward a political linguistic anthropology in a Gypsy ghetto (Bulgarie)”, Talk at Franke institute for the Humanities, CEERES, University of Chicago, Tuesday, April 10.

постройки в циганските гета и създаването с минимални средства на отделни селища извън големите населени места в пустеещ държавен фонд (фургони), като бъдат обезпечени с минимално необходимите битови условия: ток, ел. захранване, вода, общи санитарни възли, бани. Необходимо е денонощно полицейско присъствие, както и спазването на екологичните и здравни нормативи. ”

Желанието за унищожаване на гетата или за тяхното скриване под полицейски контрол, което не е нищо друго освен създаване на концентрационни лагери, е предмет на предложения, защото унищожаването на кварталите би създавало безпрецедентен хаос, и политиците знаят това. Поради тази причина Каракачанов предлага решение малко по-различно от това на Симеонов. Той предлага държавата да закупи „отделни жилища в селските райони или отдаването им срещу задължение за закупуването им в определен срок“, както и „заселване в същото или друго населено място на новосъздадените семейства от членове на циганската (ромската) общност.“ (468-471) Принудителното изселване тук не е синоним на концентрационен лагер, след като идеята е да се настанят семействата в селата, което би позволило да се оползотворят изоставените недвижими имоти в провинцията.

Не е необходимо да продължаваме да сравняваме текстовете на програмите на Симеонов и на Каракачанов, особено след като самият Симеонов подчерта, че Каракачанов се е вдъхновил от неговата програма, и претендира за [авторството](#) ѝ.

Преди всичко нека да подчертаем, че дискурсивният жанр е решаващ за дешифриране на това какво е казано за ромите: заемките от бюрократичния език (между административния и юридическия език) в този текст, който трябва да се превърне в закони и наредби, създават едно изцяло ново възприемане на досегашната дискриминационна политика и в определен смисъл я банализират. Отвъд многократно повтаряната констатация на расизъм и на предложения, смятани за брътвежи на крайнодесните, проектът за стратегия, писан от член на правителството като програмен текст, приложим веднага, придобива незабавна действена сила. Съставен от серия твърдения и

решения, този текст оставя за първи път възприятието за нещо реално, за сигурното предстоящо прилагане на тези мерки.

Прави впечатление, че е измислена връзка между влошилата се ситуация в България и твърдението, че интеграционният процес на ромите е провал:

За целта са реализирани множество проекти с различни източници на финансиране, но видими резултати за реална интеграция практически не се установяват. (84-88)

Въпросът не е дали този текст ще влезе в сила утре или след пет години; чрез самата си форма той има силата да действа, което подстрекава още повече в българското общество открито расистки прояви и рискува те да станат масови. Ще се опитаме да покажем как този текст подкрепя небивалото засилване на дискриминацията в България. Неотдавнашните [събития в Габрово](#) го потвърждават.

Изгорена ромска къща в Габрово (снимка [CNN](#))

4. Пренаписване на историята за денационализирането на българските роми

От първата си глава, озаглавена „Основания за необходимост от промени в политиката за интеграция на циганския (ромския) етнос“, и особено в първата подглава „Вътрешни фактори“, дискурсивната стратегия цели да контекстуализира „пребиваването“ на ромите на националната територия, използвайки няколко исторически елемента: преселението на ромите по време на Османската империя, различните езици, практикуването на различни религии, уседналост през 1950-60-те години, създаването на гета, промяна на гражданството (от турско гражданство към българско) и др. Тези няколко грешни исторически елемента имат за основна цел да наложат идеята за „пребиваване“, което излага веднага тезата: ромите са минали оттук, но трябва или да си тръгнат след това „пребиваване“, или да се асимилират до такава степен, че да не изпъкват. Пренаписването на историята, което следва, има незабавен ефект на отричане легитимността на ромите да живеят на българската територия. Заедно с изричния избор на думата „пребиваване“, този ефект е засилен от различни видове дискурсивни процеси: евфемизиране на фигурите в основни събития, объркване на времеви периоди, използване на множество нелични форми – всичко това утвърждава описанването като неоспорим факт.

По отношение на пренаписването на историята (по принцип не само относно ромите) от „патриотите“ [статията](#) на Александър Кьосев показва как серия „расистки и ксенофобски митове“ са в основата на тази манипулация. Според автора „Историческият разказ, който разпространяват, е крайно елементарен, изпълнени със старомодни героизации и автовиктимизации“

Концепцията е изпълнена с тази виктимизация на етническите българи, те са постоянно жертва на насилието, бедността, престъпността, мръсотията, неграмотността, прекалената раждаемост, тероризма на ромите, придошли от другаде.

Въпросът за денационализацията е в основата на този текст: желанието за отправяне на ромите към едно предполагаемо „османско“ гражданство, което не съществува от повече от век, е всъщност експулсирането им извън Европа.

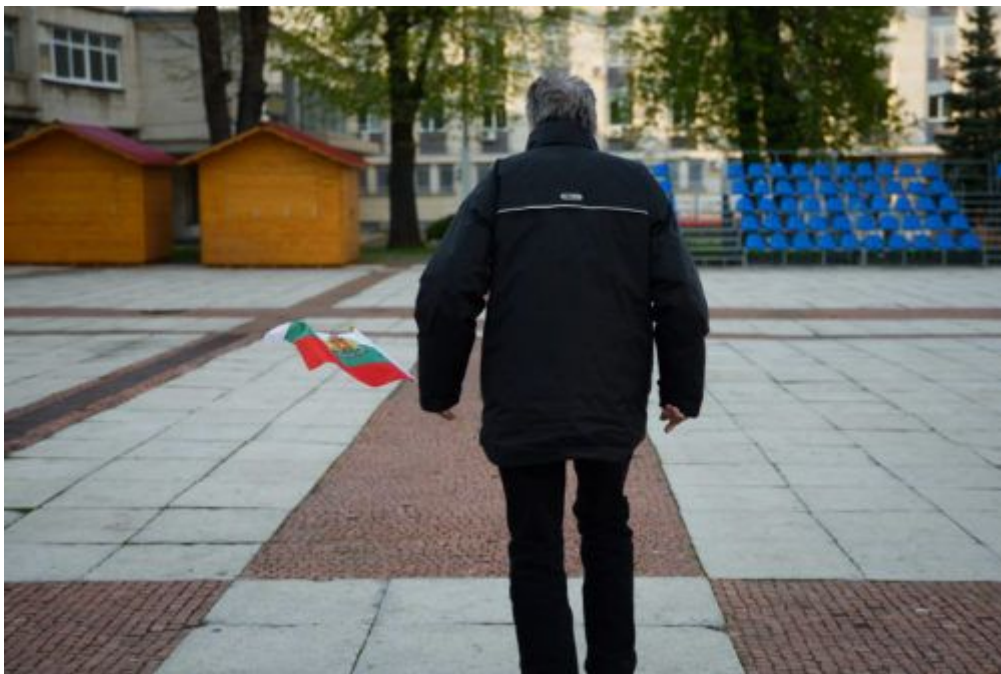
Да се твърди, че ромите са се регистрирали като турци, за да избягат в Турция по време на „Голямата екскурзия“, е също стратегическа манипулация. Дори ако една малка част от турските цигани, самоопределили се като „турци“, са участвали в това изселване, то по-голямата част от ромските фамилии (и по-специално тези с православно или католическо вероизповедание) са останали в държавата си България.

Ще се ограничим до този пример, който е само един сред много други, тъй като тази част от Концепцията, посветена на историята, почива изцяло на фалшифициране на установени факти и утвърждава разказ за националната история, редуциран до опозиция между антагонистични населения, когато, напротив, взаимопроникването между различните групи (Томова 1995:9) е продължило до падането на комунизма³ (въпреки че ромите вече са били обект на дискриминация). [Тази дискриминация](#) обаче никога не е идвала от държавата, за разлика от това, което става от 1990-те години насам, когато ромите в условия на преход към необуздан капитализъм стават изкупителната жертва и предпочитаната мишена на политическия елит, стремящ се да прикрие ширещата се корупция в страната (макар последиците ѝ да са пагубни за целия български народ).

Това напомня и Илона Томова:

Общества, които в различни периоди са смятани за „основната заплаха“ или „истинския съюзник“ за разрешаването на сложни национални въпроси, са се сменили. В миналото ромите никога не са били приемани за „основна заплаха“ за българския национален интерес, вероятно защото нямат собствена държава. Отношението към тях е варирано от добросъседство и икономически връзки до резервираност и пренебрегване и открито отхвърляне. (Томова 1995:8)

³ Например, тази декларация на 90-годишен мъж изглежда доста невероятна: „Това твърдение на 90-годишния Илия Давидков от Малорадец е типично: „Грехота е да се върши зло на циганин. Не само това. Грехота е да го отпратиш от дома си, без да му дадеш нещо или да го заговориш. На Запад нямат цигани и затова са измислили индулгенциите. Купуват осветена хартия от Папата, за да им прости Господ греховете. Но слава богу, Бог ни е изпратил циганите. Дай им нещо, направи им добро, снижи гордостта и арогантността си и циганите ще се чувстват добре, ти ще си направил едно добро и Господ ще ти опрости греховете.“ (Томова, 1995:9)

Протестиращ в Габрово (снимка [CNN](#))

5. Бедните роми и другите... Пресичането на раса и класа

Една от новостите в *Концепцията* е внесеното разделение в групата чрез разнородното ѝ характеризиране. Веднъж социална група, втори път етно-културна, никога „малцинство“, защото речникът на правата на човека и гражданина, както и този на ЕС, са внимателно избегнати.

Въпреки че ромите са визирани в тяхната цялост и са наричани „цигани“, се наблюдава повторение на три типизиращи наименования: „цигански (ромски) етнос“ (повторено осем пъти, включително в заглавието), „циганско (ромско) население“ (осем пъти), „циганска (ромска) общност“ (повторено 10 пъти). Така, в съответствие с предишни изказвания, се утвърждава именно категорията „циганин“ като специфична в българската нация.

От друга страна, още в самото начало се появява вторична категоризация, налагаща диференциране в рамките на това население чрез ограничаване: „несоциализирани цигани (роми)“, „несоциализираните лица представляват значителна част от циганския (ромски) етнос“ (170-172), „несоциализираната

част от българските граждани от циганския (ромски) етнос“ (201-211), „тази част от циганската (ромска) общност, която не е социализирана“ (252-254), „жилища, предназначени за социално слаби“ (478-479), „тази част от хората от цигански (ромски) произход, които са останали несоциализирани“ (576-577).

Само в един случай, почти в края на текста, е уточнено, че другите хора (тези от другата циганска група) са „почтени“ и „образовани“ в последващо предложение: „1.6.6. Приобщаване на почтени и образовани лица от циганската (ромската) общност към дейността по опазване на обществения ред.“ (507-510) Така, разделяйки ги, е подходящо и да се йерархизират, за да бъдат противопоставени. Другите, които са в центъра на вниманието на автора, винаги са асоциирани с изрази като „проблем, който създават“, „реално съществуващи проблеми“, „поведението“, и др. Тази подкатегория се отличава и от вече споменатата в други текстове такава на „ислямизираните цигани (роми)“ (188-189), на „все по-многобройните лица от маргинализирани групи“ (196-197). Тази подкатегория изглежда обхваща една социално-икономическа група, а именно най-бедните роми в гетата (тези, които според автора отказват да се интегрират).

Тази операция на разделение чрез различно наименоване е проблематична, защото се появява за първи път по толкова категоричен начин: тя налага преди всичко разделение между самите роми по икономически и капиталистически критерии, целящо да накара „най-интегрираните“ да не бъдат солидарни с най-бедните, осланяйки се на егоистичните подбуди на хората. Този елемент е особено важен в момент, когато в социалните мрежи изобилстват свидетелства на роми, показващи дипломите си, изтъкващи професиите си и доказващи по този начин, че ромите могат да бъдат и образовани, доктори и адвокати. Докато те го правят с цел да заявят принадлежността си към ромската общност и да заклеят медиите и политиците, които никога не говорят за успешите, то Каракачанов в *Концепцията* си инструментализира това различие, за да го изопачи и да го превърне в йерархизирана конкуренция. В такъв случай имаме тези, които успяват, които притежават воля, и другите, „асоциалните“, които са отговорни за съдбата си и за греховете си, с окончателно вменена вина.

Затова, никаква пощада за тях: робството не би било укоримо, ако е установено в причинно-следствена връзка.

Възприемайки тези (класически) позиции на разделение чрез постижения, авторът се стреми да предизвика десолидализиране между социалните групи. Осъществено чрез втвърдяване на необуздания капитализъм, това разделение е вече факт в кварталите, където солидарността, характерна за годините преди падането на комунизма, намалява днес (виж книгата на Стефка Стефанова Николова, 2010).

Ако никъде не се казва нищо позитивно за тези, които, обратно, са „социализирани“ и следователно „интегрирани“, то е защото объркването присъства в целия текст. Посланието е насочено едновременно към „образованите“ роми, за да затвърди класовото разделение („Вие не сте тези нищожества, които трябва да контролираме“), и към етническите българи, за да се затвърди расизмът им („*Всичките* роми са нищожества, които ще контролираме“).

Визирайки и двете групи, този двойствен език успява да се трансформира в парадоксална заповед за ромите от средната класа, които, каквото и да стане, знаят, че ще си останат винаги роми.

На площада в кв. „Надежда“ в Сливен (снимка Сесил Каню)

6. Предположения... или как да изкривиш фактите, за да изключиш ромите

Най-честите и най-ефикасни дискурсивни практики в текста почиват на предположението и непрецизността, ако не и объркването. Още в заглавието – *Концепция за промени в политиката за интеграция на циганския (ромски) етнос* – е предположено по безличен начин, че „циганите“ са „етнос“, който трябва да бъде „интегриран“. Ако, от една страна, това предположение е с идеологически корени (идеята за етнос няма нищо общо с други често използвани понятия като общност или малцинство), от друга страна понятието „интеграция“ е обвито в пълна неяснота, тъй като остава недефинирано до края на текста. Предложените действия дават бегла представа какво представлява интеграцията според автора: асимилация, много повече от проста интеграция, която, да припомним, предполага реципрочност. Предположенията се проявяват в целия текст в декларативни фрази, целящи да опишат факти, да повдигнат или отговорят на въпроси. Така още от първата страница например историята на ромите е обобщена въз основа на изброяване на действия, които да ги контролират:

решение да се прекрати чергаруването им и те да преминат към уседналост. В резултат на това решение се създават гетата в повечето населени места на страната, а към момента именно тези гета са основният генератор на съществуващите проблеми – незаконни жилища, неплащане на консумативи (електрическа енергия, питейна вода и др.), престъпност, ниска образователна и санитарна култура на населението, развитие на клановите структури и т.н.
(35-44)

В допълнение към използването на безлични езикови форми, за да се заличат напълно отговорните за създаването на гетата („гетата са създадени“), авторът твърди, че гетата са места за строеж на „незаконни жилища“, на „неплащане на консумативи“, на „престъпност“, на „развитието на кланови структури“, и др. Тези предполагаеми „факти“ всъщност са резултат на обобщения, направени

въз основа на злободневни събития или на пълни измислици (може да се запитаме например какво е „кланова структура“). Тъй като следват от главното изречение, тези обобщения стават неоспорими. Така, въпреки че обхваща само няколко групи, чергаруването е представено като обща, основна черта на ромите чрез използването на аргументи, които да не оставят място за никакво съмнение и да пренапише историята.

Тези речеве похвати се наблюдават в почти всеки параграф от Концепцията и функционират в една глобална текстова структура, замислена по такъв начин, че всяка фраза е против ромите. В нито един момент неромите не са смятани за отговорни за тази ситуация (още по-малко подведени под съдебна отговорност за дискриминация). Напротив, в сравнение с ромите те винаги са представяни като жертви:

В същото време, фактическото положение създаде убеждението в останалата част от българското общество, че принадлежността към циганската (ромската) общност дава само права и изключва изпълнението на задължения от всякакъв характер. (88-93)

Така дори когато говори за насилствената смяна на имената на мюсюлманите по времето на комунизма, авторът пише: „Промяна на народността на циганите (ромите) се прави...“ (56). Този термин – „се прави“ – описва административна формалност, изпразнена от всякакво насилствено политическо измерение. Този глагол за неутрално действие („правя“) показва до каква степен тези езикови форми позволяват съпоставянето на две групи, за да се разграничат и йерархизират.

Употребата на безлични изречения с възвратни глаголи в трето лице единствено число е също доста неясно – не знаем кой върши действието, но разбираме за кого не се отнася. Точната контекстуализация, която се получава в резултат на това, изключва системно ромите – възвратната безлична форма („прави се“) препраща винаги към онова мнозинство с неясни очертания, това на не-ромите, които са способни да оценяват степента на интеграция на ромите:

Акцентът върху тази тема се поставя през призмата на критиката към българската държава, че тя не полага достатъчна грижа за тази

група български граждани, което, според тях налага тази грижа да се полага от неправителствения сектор. За целта са реализирани множество проекти с различни източници на финансиране, но видими резултати за реална интеграция практически не се установяват. (79-88)

Тази декларативна рамка позволява да се пишат неоспорими, макар и безсмислени твърдения, но използваните в тях думи отпращат към предполагаемо познаване на проблема:

Проблемът, който се създава във връзка с тях, е цивилизационен, етнически и социален. (63-64)

Какво означава цивилизационен или етнически проблем? Нищо не е ясно тук, освен едно: твърдението, че съществува *общ проблем*, проблем (дума, повторена осем пъти в текста), предизвикан от ромите и засягащ най-разнообразни области.

По същия начин, по който са инструментализирани от частните медии, криминалната хроника нарочно е изведена на преден план (Irvine & Gal 2000), за да се направят обобщения: сблъсъците между роми и не-роми или още радикализирането на мюсюлманите са представени като увеличаващи се без никакъв анализ, който да подкрепи подобно твърдение.

На сблъсъците в някои населени места не следва да се гледа като на изолирани случаи. Честотата им и обстоятелствата, при които се случват, дават основание да се направи извод, че все по-често ще се проявяват локални конфликти. (75-80) Подценяването на тези изводи и омаловажаването им ще има непредвидими последици, в това число и за националната сигурност. (83-86)

Ромска жена пред съборената ѝ от старозагорските власти къща, юли 2014
[\(ИЗТОЧНИК\)](#)

Обвиненията тук отново са в резултат на дискурсивна конструкция, при която събития от криминалната хроника позволят „да се направи извод“ и предвиждане, за да се заяви накрая предполагаемата заплаха за държавата и нацията. Тези твърдения не почиват на нищо, но хладното им излагане без никакви обяснителни обстоятелства създава незабавен ефект на истина.

Постоянното прибягване до понятието „факт“ (дума, повторена девет пъти в текста: „фактическо положение“, „дефакто“, „според фактите“) затвърждава лъжливите твърдения, които се опират само на единични случаи, подети от медиите и изведнъж характеризиращи цялата общност.

В последните години се проявяват и други обезпокоителни тенденции, свързани с нарастване на броя на ислямизираните цигани (роми), както и на тези, които извършват престъпления, свързани с наркотиците, вандалски прояви и други правонарушения. Свидетелство за тези тенденции са случаите в Пазарджик, Столипиново, Войводиново, Плевен и др. Това фактическо положение създава реална опасност за радикализация, вкл. религиозна на все повече лица от маргинализираните групи, а това от своя страна създава и реална опасност за националната сигурност. (187-198)

Асоциирана с натрупването на имена на градове, лексиката на заплахата и страха („обезпокоителни“, „престъпления“, „правонарушения“, „реална заплаха“, повторено 2 пъти...) обрисова много черна картина на действията на ромите, още един път окачествени в тяхната цялост като терористи или като престъпници. В сравнение с тези диваци, българската държава е описана като „толерантна“, която уважава „етносите“ и „правата на гражданите“. Следователно проблемите идват само от ромите.

След като е нахвърлена такава черна картина, става *нормално и очевидно*, че тези девиантни лица следва да бъдат превъзпитани. В третата част на *Концепцията* („Цели на промените в политиката“) подобни предпоставки стават най-очевидни. Обичайните провинения, приписвани на ромите, са претекст за цяла серия от предложения, обявени като цели за постигане: да се създадат у тях „трайни навици за работа“, да се намали броят на „престъпленията, извършени от представители на циганската (ромска) общност“, да се ограничи „раждаемостта на жени от маргиналните общности, които имат над определен брой родени деца“ и др. Единствената позитивна мярка, която е насочена към не-ромите, е също плод на ромските престъпни деяния: „Повишаване на общественото доверие в държавните институции и намаляване на страха от циганската (ромската) престъпност.“ (279-283) Така, отделени от „обществото“, ромите са идеалната мишена, за да се стовари върху тях гневът на хората срещу държавата. Този манипулативен похват е заобиколният начин за осъзнаване от хората на реалност, която ултранационалистите се опитват от години да направят безспорна.

Най-енигматичната фраза в *Концепцията* се намира в следния параграф:

Промяната следва да се изрази в насочване на усилията за осигуряване спазването на принципите на правовата държава чрез еднакво третиране на всички български граждани, т.е премахване на генезиса на проблема, чието решаване се иска. Ефективността на промяната ще се изрази в преодоляване на противопоставянето между българските граждани, породено от усещането за привилегированото положение, с което се ползват част от лицата от цигански (ромски) произход в България. (216-225)

Как да разбираме „премахването на генезиса на проблема, чието решаване се иска“? След като, според автора, никаква предходна политика не е успяла да „интегрира“ ромите, означава ли това да отхвърлим всяка историческа, социологическа или политическа обяснителна рамка? „Генезисът“ представлява ли опит за обяснение *чрез историята* на положението на крайна бедност на някои роми, тяхното изтласкване в периферията на градовете, липсата на обществени услуги в гетата, трудовата дискриминация, ежедневната дискриминация в магазина, в училище, разделението на роми и не-роми на множество публични места, в детските градини? Списъкът на обвиненията би бил дълъг, особено ако се върнем даже малко назад в историята...

Краят на параграфа потвърждава тази хипотеза. Далеч от това да са жертва на историческа дискриминация, според Каракачанов ромите се ползват от „привилегировано положение“. Това обръщане беше вече използвано от журналистката Миролюба Бенатова в един репортаж в гетото в Сливен, където тя говори за „удобството на телената ограда“ (Canut, Jetchev, Stefanova Nikolova, 2016). Така целта е да се насочи вниманието към предполагаемите „значителни финансови ресурси“, от които ромите са се възползвали чрез неправителствени организации, от собствените си измами или чрез злоупотребите със социални помощи. Всичко това говори за тях като за мошеници, подлеци. Тези обвинения са класически⁴. Въпреки това в Концепцията те добиват карикатурни измерения в момента, в който авторът подозира, че не-роми се представят за роми, за да вземат социални помощи. Но тогава за кого говори той? За българите ли? По-вероятно е тук обвинението да се отнася имплицитно към българските турци. По-късно неправителствени организации са също заподозрени и предложени за поставяне под строг контрол.

Така зад всяка фраза, посочваща предполагаемо подобрене на интеграцията, стои клеветническа предпоставка, която обвинява ромите за всички злини. Разбира се, както ще разберем по-нататък, идеята за интеграция се превръща

⁴ Всичките неоснователни, виж предишните ни статии по въпроса – помощите от неправителствени организации са облагодетелствали няколко посредници, но никога не са достигнали до гетата

в заблуждение (алиби), за да се лансира широка програма за „смълчаване“ (Orlandi 1994) и заличаване (даже за елиминиране) на ромите.

7. Действия: стари мерки за нови проблеми

Ромският квартал „Надежда“ в Сливен е едно от най-известните гета в страната

[\(снимка БИРН\)](#)

Особено дългата глава за *мерките за постигане на целите* или за „подход, целящ да възстанови баланса и справедливостта в обществото“ (294-296) е едно стъпало по-нагоре в прикритите нападки към ромите. Недостатъците и греховете на този „етнос“, срещу които претендират да се борят прочутите мерки, никога досега не са били толкова методологически ясно изразявани от член на правителството.

Интересът е още от пръв поглед в установяването на пълен контрол върху личния и обществен живот на ромите⁵, а оттам и в нуждата те да бъдат

⁵ Можем да смятаме тук, че ромите са инструментализирани, за да осъществят общ контрол върху населението и този, който им е отреден, е вероятно този, който ще засегне всички граждани, неотговарящи на изискванията на правителството.

„локализирани“, „преброени“, „регистрирани“, „следени“, „задължени да посещават училище от предучилищна възраст“, да „бъдат създадени позитивни навици у децата“, „да се упражнява натиск върху родителите“ (спиране на социалните помощи, административни санкции...), да се наложи всякаква форма на цензура върху тях, да „се ограничат традициите им“, да „се изкорени“, да „се пречупи“, да „се попречи“, да „не се позволи“ и да се въведат „специални програми“ и специални правни мерки. Глаголите, посѣти по страниците на документа, са от семантичното поле на предписанието: следва да бъдат подчинени, ограничени и осѣдени. Въпреки че вече се сформират спонтанно, доброволните отряди, които ще наблюдават ромите, са споменати от вицепремиера в последния параграф, озаглавен „Мерки, изискващи законодателни промени“. Изисква се дори тяхното легализиране:

2.4. Регламентиране на създаването на доброволни отряди към МВР с цел охрана на обществения ред и особено защитата на живота и имуществото на лицата, живеещи в по-малки населени места. (554-558)

Още веднџ евфемизмът „доброволни отряди“ не може да скрие реалността на недвусмислено желан специален режим за подчиняване на ромите под ръководството на не-ромите.

Общественият и индивидуален контрол, особено във финансовата сфера (помощи, доходи, семейни икономически решения и др.) обективно преобладава в предложените мерки, но от друга страна те съдържат и сякаш безпрецедентна досега разпоредба: „Въвеждане на трудово-образователна повинност“ или ако отидем малко по-далеч, „1.2.4. Възстановяване на центровете за трудово обучение и възпитание в структурата на ГУСВ, чрез които да се осигури придобиването на професия от трайно безработните и неграмотни лица.“ (359-363)

Терминът „[ПОВИННОСТ](#)“, изпаднал в забора, но появил се внезапно отново в Концепцията, има за корен „вина“. Определението на думата в българския тълковен речник на Института по български език е следното: „задължение,

което гражданин на страната е длъжен да изпълни **безплатно** за задоволяване на държавни или местни обществени нужди“.

Тя предполага следователно безплатен труд и отпраща към социалистическия период, когато млади хора, и най-вече роми, са изпращани да работят в строителните войски.

Второто определение на думата е следното: „задължение на зависимия селянин във феодалната държава да полага **безплатен принудителен** труд в полза на господаря-феодал“.

Формулировката дава ясно да се разбере, че безплатният труд се допълва и от задължителния му характер: става въпрос за принудителен незаплатен труд (принудата е антитеза на свободата).

Може да изглежда изненадващо да открием под перото на съвременен управленец подобен остарял израз, целящ възстановяването на военна дисциплина.⁶ Каракачанов, който иска бързо да се въведе военна служба за всички, показва как това решение се вписва в неолибералната логика, пропила целия документ. Всички тези т.нар. „социални“ мерки са всъщност с двоен политически и икономически характер: за да се намалят държавните разходи, достатъчно е да се съкратят драстично социалните плащания и да се използва максимално работната сила на бедните, иначе казано да се организира модерно робство. Тази мярка би била продължение на една вече ясно изразена тенденция в България, засягаща всички работници, които се трудят до смърт за жълти стотинки и не са защитени от никакъв синдикат.

Критериите за разпознаване на „несоциализираните“ или на тези, които не спазват правилата за интеграция, са толкова неясни, че могат да навредят на почти всички семейства. Един пример сред многото доказва това: „1.2.5. Обвързване на социалните плащания с индивидуални оценки на степента на социализация и грамотност на лицата, които ги получават, т.е. липсата на грамотност да е основание за получаване на по-нисък размер на социалните плащания.“ (365-369)

⁶ Тази практика не е изцяло забравена: дългата военна служба (24 месеца) може да бъде продължена няколко месеца, за да осигури обществените ремонти при недостиг на работна ръка. Това задължение се отнася конкретно за тези, които не продължават образованието си, т.нар. трудоваци. Ромите са най-многобройни именно поради факта, че не ходят в университет.

Трудно ни е да си представим доколко е обективна една такава оценка (Кой фиксира прага на социализираност и на грамотност?). Каквито и да са посочените в текста мотиви, всичко е направено така, че критериите за оценяване да бъдат постоянно „ориентирани“ от добрата воля на съдията, на оценяващия, на доминиращия и в ущърб на хората, заподозрени в нечестност заради принадлежността им към ромското малцинство.

Тук е мястото да припомним, че този контрол, основан на оправдаването на доходи⁷ и разходи⁸, има очевидно пагубен ефект: отвъд работата на черно, широко разпространена в България и наложена в някои фабрики, неотчетените доходи от чужбина са все пак сред малкото средства за оцеляване на много семейства (без да смятаме междусемейната солидарност по време на колективни събития като сватби, кръщенета, абитуриентски балове и др.).

Натрупването на мерки, предназначени да отменят социалното подпомагане, е много видно във всички предложения: техният ултралиберален характер се потвърждава накрая в частта „за премахване на гетата“, тъй като се предвижда да се използват изоставените къщи в селата из страната, където да бъдат настанени и изолирани ромите, като същевременно внимателно бъдат разпределени навсякъде из страната, за да може по-лесно да бъдат тероризирани или дори елиминирани въвн от всякаква видимост.

⁷ „Демонстрират определено ниво на живот и притежават имоти, които не отговарят на декларираните им доходи.“

⁸ Организиране на обществени събития по семейни поводи и финансирането им с недекларирани доходи от чужбина.

Стената в квартала „Надежда“ в Сливен (снимка Сесил Каню)

8. Контрол над женските утробы

Приликата с някои крайнодесни режими става още по-ярка при съпоставка с все още живи в спомените ни евгенистични разбирания. В този случай мерките засягат жените и свободата им да създават деца: целта е да им се попречи да създават деца, както намерят за добре, но преди всичко да бъдат накарани да не раждат, което се свежда до недвусмислено заявено малтусианство.

Въпросните мерки произхождат и се опитват да дадат отговор на широко застъпени в медиите и социалните мрежи тези, според които ромските жени са жертва на изострено патриархално потисничество и не желаят децата си. Този въпрос беше вече във фокуса на репортажа, сниман в Сливен и разказващ за малката Кортеса (Canut, Jetchev, Stefanova Nikolova, 2016).

Този привидно феминистки аргумент, използван от мъже-ултранационалисти и който не почива на нито едно изявление или изследване⁹, всъщност не е нищо друго, освен начин да се отговори на широко разпространеното привидение за „подмяна“ на българското население, което вече почти не ражда деца и бяга

⁹ Което не пречи да се забележат тук-там случаи на жени, съжаляващи, че са родили рано. Това е обаче един изцяло друг въпрос, защото за по-голямата част от жените по време на нашето проучване децата са най-ценното богатство и въпреки това, определена част от тях, намалява често по икономически причини броя на ражданията (в момента много жени се спират на две деца, в гетото на Сливен, например).

масово в чужбина, от ромско население, което обаче в момента представлява не повече от 5% от общото население¹⁰.

Каракачанов се стреми по този начин да отговори на това привидение като предлага в третата част на концепцията, озаглавена „Здравеопазване“, поредица от мерки за регулиране на раждаемостта и за контрол над утробите на ромските жени. Първата от тях цели да предотврати бременност сред прекалено млади жени: „1.3.2 Провеждане на образователни, здравни и информационни политики с цел предотвратяване на нежелана бременност и намаляване на раждаемостта сред децата, като се отделя особено внимание на хората с цигански (ромски) произход.“ (416-421) За пореден път, според израза на М. Бенатова („деца раждат деца“), думата „дете“ се използва вместо младо момиче/млада жена, за да шокира читателя (вж. Каню, Данос, Хим-Акили, Панис, 2018).

Впоследствие текстът визира жените, които изоставят децата си в сиропиталища, въпреки че те са малко на брой: „1.3.1.2. Разработване и прилагане на система от мерки за доброволно ограничаване на раждаемостта на жени, оставили за отглеждане в социални заведения 2 и повече деца, със специален фокус по отношение на лицата от циганските (ромските) общности“ (422-427) В нито един момент не се уточнява, че децата на много жени са отнемани от социалните служби, когато няма условия за отглеждането им. Не се посочва също какви мерки трябва да бъдат предприети за намаляване на раждаемостта. След прочита на този определено репресивен документ човек се пита дали не се предвижда именно употребата на сила.

Интересно е да се отбележи, че за всяко едно от посочените предписания авторът уточнява, че тези мерки са специално насочени към ромите, „със специален фокус по отношение на лицата от циганските (ромските) общности“. Това повторение е доста трудно обяснимо в текст, който още от заглавието си и в продължение на многобройни страници визира единствено това население. Нашата хипотеза е, че тези мерки са толкова „специални“ и противоположни на правата на човека, че заблуждаващото им представяне като приложими за

¹⁰ „Лицата от ромската етническа група са разпределени териториално във всички области. Най-голям е дялът на ромския етнос в област Монтана – 12.7%, и Сливен – 11.8%, следвани от Добрич – 8.8%, Ямбол – 8.5%, при общо за страната 4.9%., http://www.omda.bg/uploaded_files/files/articles/Census2011final.pdf.

всички българи цели да замаскира дискриминационната им същност. Тази внезапна двусмисленост служи за подготовка на третата мярка – може би най-експлицитна според логиката на текста:

„1.3.4 Разработване и прилагане на система от мерки, финансирани от държавата, за доброволно ограничаване на раждаемостта на жени от маргиналните общности, които имат над определен брой родени деца, вкл. адекватно контрацептивно осигуряване и прекъсване на бременността за сметка на държавния бюджет“ (428-434)

Тук системата от мерки за намаляване на раждаемостта се отнася за „маргиналните общности“, което е още един начин да бъдат визирани *единствено* ромските жени. Така държавата ще стане, според текста, гарант на вече не само дискриминационна спрямо определена група политика, но и подбудител на политика за ограничаване на раждаемостта и за контрол на възпроизводството на част от населението, така както един зловещо известен режим е действал по отношение на инвалидите, евреите и циганите (законът за „евгеническа стерилизация“ от 14 юли 1933 г.). В Европа ромските жени никога не са спирали да бъдат мишена на подобни политики в рамките на продължаващата евгенистична идеология (Koczé, 2011). Като се има предвид, че след 2000 г. в Словакия и Унгария масово е практикувана стерилизация на ромски жени и са изнесени свидетелства за множество такива случаи (Koczé, 2011), никак не би било преувеличено да се опасяваме от разпространението на подобни практики по силата на обявените мерки.

На площад „Надежда“ в Сливен (снимка Сесил Каню)

Заклучение

Словесната агресия, която струи от този текст, може да се разглежда за *пореден път* като обикновени маловажни думи, така както имат навика да я представят най-умерените българи от неромски произход. Същите дори се самоуспокояват като твърдят, че Каракачанов е замесен в такива скандали, че ще бъде отстранен и че за него няма да се говори до следващите избори. Проблемът обаче не е в този или друг заместник министър-председател, а в това, че поначало такъв *писмен* текст присъства на страниците на уебсайта на правителството и циркулира от едно телевизионно студио в друго, от един сайт на друг, от една Фейсбук страница на друга, без нито един етнически българин да изрази протест, а понякога дори точно обратното. Този нов етап следователно вече не е само в полето на ултранационалистите, но на цялото правителство, което едновременно се представя за проевропейско.

Докато Каракачанов не спира да защитава своята *Концепция* във всички телевизионни студиа от януари 2019 г. насам, без да бъде опроверган от нито един член на правителството, нито от който и да е журналист, социологът [Алексей Пампоров](#) е един от малкото, които неуморно се явява в телевизиите, за да се противопоставя на този проектозакон и да предупреждава за опасността от него:

Когато имаме такава концентрация на бедност и на ниско образование, са необходими цели, добре насочени мерки, които не трябва да са репресивни. Репресията само ще създаде напрежение. Репресията може да доведе до гражданска война, защото човек, когато е неграмотен, може и да не разбере защо му се случва това, което вие искате да му се случи.

И наистина тази предстояща война е също плод на думите, чието въздействие върху хората съвсем не е за пренебрегване, в смисъл че те влизат в процес на „оскотяване“ (G. Mosse 1999). Този процес оставя поражения, наранява с всеки изминат ден все повече жени и мъже, които изпитват болезнено нанесеното им унижение. Превърнати в предмети на речта, ограбени от човешката им същност, те изпитват горчиво и все по-дълбоко възмущение, което достойнството им не би могло да търпи още дълго време.

Библиография

Barany Zoltan, 2002. *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics* London: Cambridge University Press.

Canut Cécile, 2006. « Tsigani na sapon! Tsigani na saturn! Quelques notes à propos des discours sur les Roms en Bulgarie », *Lengas*, n° 60 : 205-218.

- 2017a. « Discours épilinguistiques, imaginaire linguistique et „language ideologies“. Quelle place pour l'idéologie dans les études de sociolinguistique françaises ? », *Language and Society / Langage et Société : A Paris-Chicago Dialogue of Disciplines*, June 12-14, Paris.

- 2018. „Walled by fears. Toward a political linguistic anthropology in a Gypsy ghetto (Bulgarie)“, *Talk at Franke institute for the Humanities, CEERES, University of Chicago, Tuesday, April 10.*
- 2019 (to appear). „Tell me that I am not a Gypsy, damn your mother! The social and political consequences of enregisterment in Bulgaria“, *Signs and Society*, vol. 7, no. 3.

Canut Cécile ; Jetchev Gueorgui et Stefanova Nikolova Stefka, 2016. *Mises en scène des Roms en Bulgarie, Petites manipulations médiatiques.* Paris, Petra.

Canut Cécile ; Danos Felix ; Him-Aquilli Manon et Panis Caroline, 2018. *Le langage, une pratique sociale. Eléments d'une sociolinguistique politique.* Besançon, PUFC.

Gal Susan, 2018. „Registers in Circulation: The social Organization of Interdiscursivity“, in *Signs and Society*, vol. 6, n°1: consulté le 3 février 2018 : <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/694551>.

Ilieva Anna, Shtarbanova Anna, 2001. « Ethnologie de la danse en Bulgarie », *Ethnologie française*, 2001/2 (Vol. 31) : 229-237.

Irvine Judith T.; Gal, Susan, 2000. „Language ideology and linguistic differentiation“, in P. Kroskrity (ed.) *Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities.* Santa Fe, School of American Research Press: 35-84.

Ivancheva Mariya, 2015. „From informal to illegal: social(ist) housing for Roma in Sofia“. *CAS WorkingPaper Series No. 7/2015: Sofia 2015.* Advanced Academia programme, a project of the Centre for Advanced Study Sofia.

Kenrick Donald et Puxon Grattan, 1972. *The destiny of Europe's Gypsies*, Londre, Sussex University Press [Съдбата на циганите в Европа, traduction bulgare de 2006, Sofia, IK Stigmati].

Koczé Angéla, 2011. La stérilisation forcée des femmes roms dans l'Europe d'aujourd'hui, *Cahiers du genre*, n°50, 133-152

Krasteva Stela, 2014. *Evangelical Christianity and Roma Communities in Post-Socialist Bulgaria*, Ph.D. Dissertations, Sociology, UCLA.

Kratunkova Rositsa, 2018. „Bulgaria (not) only for Bulgarians“, in [dVERSIA](#)

Kremova-Orstad, Marta Ivanova, 2013. « *Integrating* » *Bulgarian Roma — Discrepancies between Words and Deeds Experiences of Roma Mothers and Roma*

Social Community Workers in the Ghetto of Pazardzjik, Southwest Bulgaria, Ph.D. Dissertations, Universitet I Stavanger.

Mosse George, 1999. *De la Grande Guerre au totalitarisme : la brutalisation des sociétés européennes* [« Fallen soldiers : reshaping the memory of the world wars »] (trad. Edith Magyar), Paris, Hachette littératures, 1999, 291 p.

Oger Claire, 2012. « La conflictualité en discours : le recours à l'injure dans les arènes publiques », *Argumentation et Analyse du Discours* [En ligne], 8 | 2012, mis en ligne le 15 avril 2012, Consulté le 30 septembre 2016. URL : <http://aad.revues.org/1297> ; DOI : 10.4000/aad.1297

Orlandi Eni 1994/1996. *Les formes du silence. Dans le mouvement du sens*, Paris, Éditions des Cendres.

Pamporov Alexey, 2013a. The „Invisible“ Islam (Syncretic Religious Beliefs and Practices among Bulgaria's Roma), *Population*, issue : 5-6: 187-206.

Pamporov Alexey and al. 2013b. *Beyond anti-Roma Stereotypes: the World is not Just White and Black*, Amalipe report, Astarta, Plovidiv.

Stefanova Nikolova Stefka, 2011. *La Vie d'une femme rom (tsigane)*, Paris, Petra.

Stoyanova Plamena, 2017. *Ciganite v godinite na socialisma*, Sofia, Paradigma.

Томова, Илона. Циганите в преходния период. София : Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия, 1995. [Tomova Ilona, 1995. *The gypsies in the transition period*, Rapport for the *International Center for Minority Studies and Intercultural Relations*; 1st edition, Sofia].
